

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ
ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
Кваліфікаційна робота (проект)**

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-231 групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми

«Психологія»

Олена ЯРЕМА

Керівник: канд. психол. н., доцент

Наталія ТАВРОВЕЦЬКА

Рецензент: методист навчально-

методичної лабораторії акмеології,

психолог Миколаївського обласного
інституту

післядипломної педагогічної освіти

Любов Погорєлова

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ	7
1.1 Соціальні очікування, як засіб регуляції емоційно-вольової сфери осіб з невизначеними ціннісними орієнтирами	12
1.2 Завершення останнього етапу дорослішання, як спосіб нівеляції очікувань підліткового віку.....	16
1.3 Загальні умови буття під час дії воєнного стану та їх вплив на психічний стан.....	18
1.4 Порухення психічної діяльності внаслідок перебування в зоні можливих бойових дій.....	20
РОЗДІЛ 2. ПСИХОДІАГНОСТИКА ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ В УМОВАХ МІНЛИВОЇ БЕЗПЕКОВОЇ СИТУАЦІЇ	22
2.1 Вплив зміни внутрішнього стану особистості на соціальні очікування.....	24
2.2 Вольова саморегуляція юнацтва в умовах війни.....	30
2.3 Статеві зумовлені особливості процесу «формування – реалізації» очікувань під час дорослішання.....	31
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38
ДОДАТОК А. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДОМІНАНТНИХ ЕГОСТАНІВ	46

ВСТУП

Буденне життя українців, в умовах війни, сповнене горем, болем, сумом, смутком, тугою з проміжками радощів, щастя, любові та кохання.

В умовах війни продовжують своє особистісне формування підлітки та особи юнацького віку, що згодом стануть на заміну тим, хто відчайдушно бореться за можливість жити у вільній та незалежній країні.

Процес формування особистості завжди супроводжує конфлікт між усвідомленням бажаної соціальної ролі та відповідної до моменту усвідомлення конфлікту. Породжена конфліктом внутрішня напруга спонукає до пошуку нових способів взаємодії з соціальним середовищем, що в свою чергу нівелює попередні соціальні очкування і стає поштовхом до дорослішання та плекання сенсу життя.

Пошук та визначення сенсу життя має вагомий вплив на процес вольової саморегуляції, адже саме його втрата призводить до погіршення ментального здоров'я, депресивного стану та можливого скоєння суїциду. Проблематиці дослідження сенсу життя, його втрати та відновлення присвятив свої праці австрійський психіатр В. Е. Франкл, зокрема, аналізуючи власний досвід перебування у концтаборі.

Окрім усвідомлення сенсу, тобто того що визначає основну мету буття та відповідає на питання «Для чого я живу?», необхідна готовність нести відповідальність за власні дії та їх наслідки й відповідність реальної якості життя до омріяної.

Показники якості життя в більшості випадків визначають місце в соціально-економічній ніші, якій властиві набори певних ролей та функцій індивіда в громадському житті. Посилив увагу до питання впливу соціально-економічної ніші на формування самоактуалізованої особистості американський психолог А. Маслоу. Більшість його праць розкривають питання задоволення потреб людини та мають широкий спектр застосування в економіці.

Ускладнює етапи формування особистості порушення его-ідентичності травматичними подіями та зміщення фокуса з реальної «Я-концепції» на ідеальну «Я-концепцію».

Криза ідентичності, поняття якої ввів Е. Еріксон є однією з тих проблем, що затримують дорослішання в підлітковому віці та призводять до послаблення власної впевненості та впевненості в житті, зокрема дорослому, що свою чергу деформує процес нівеляції юнацьких очікувань та породжує схильність до інфантильної поведінки з притаманною самопожертвою і сподіваннями на порятунок, з абстрактних чи самотійно створених ситуацій.

Нерідко проігноровані або незадоволені чи невиправдані очікування є каталізатором для асоціальної поведінки як окремої особистості, так і мас. Ґрунтовне вивчення феномену очікувань можна знайти в працях українського соціолога М. Шульги.

Не менш важливим чинником самоідентифікації особистості є наявність творчих здібностей, що спонукають до перших кроків пошуку себе та спроб самовираження.

Достатня кількість вітчизняних психологів (В. О. Моляко, Т. М. Лисянська, Н. А. Карпенко та інші), звертає увагу на процес реалізації творчого потенціалу особистості та проблеми під час його штучного розвитку.

Окрім позитивних чинників є й ті, що мають більшу силу впливу на формування особистості, але протилежне емоційне забарвлення та різнорівневу ймовірність розвитку посттравматичного розладу.

Необхідно враховувати вплив реальної загрози життю особи юнацького віку, вимушену зміну місця проживання, наявність досвіду пережитого насилля та процесу горювання після втрати члена родини чи близької людини.

Відображення переживань війни та вимушеного переселення на школярах, підлітках, особах юнацького віку досліджували та

продовжують поглиблювати вітчизняні й закордонні психологи і педагоги, серед яких В. Сухомлинський, Ю. Жданович, І. Шкільна, Я. Корчак та інші.

З огляду на особливості формування особистості зазначимо, що соціальні очікування є складним і багатограним психічним процесом з великою кількістю чинників впливу, які виступають провідним механізмом емоційно-вольової регуляції поведінки під час етапу дорослішання.

Головна мета успішного переходу від его-стану дитини до его-стану дорослого полягає в нівеляції підліткових очікувань та усвідомленому формуванню реальних очікувань, що відображують самоактуалізацію особистості і виступають регулятором групової взаємодії.

Актуальність теми. Формування міцних соціальних взаємовідносин сприятиме розвитку самоідентифікації української нації з можливістю збереження проукраїнських позицій для майбутніх поколінь, що є однією з головних проблем, порушених в суспільстві під час російсько-української війни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалась у межах науково-дослідної теми кафедри психології «Особистісні та ситуаційні ресурси особистості в умовах життєвої та суспільної кризи» (державний реєстраційний номер 0119U103458).

Об'єкт дослідження: соціальні очікування.

Предмет дослідження: соціальні очікування, як процес психічної регуляції поведінки осіб юнацького віку, в умовах дії воєнного стану.

Мета дослідження. Здійснити порівняльний аналіз соціальних очікувань осіб юнацького віку в умовах воєнного стану.

Завдання дослідження:

1. Розглянути механізм дії соціальних очікувань, як процесу регуляції емоційно-вольової сфери розвитку осіб юнацького віку.

2. Встановити наявність відмінностей у формуванні, репрезентації та реалізації особистісних очікувань юнаків та юнок в умовах мінливої безпекової ситуації.

Методи дослідження. Теоретичні методи – аналіз, синтез, індукція, узагальнення); емпіричні методи – опитування, зокрема, методика дослідження вольової саморегуляції А. Зверькова та Є. Ейдмана, методика вивчення его станів (модифікована та адаптована Г. Партико та Г. Кучерявою), порівняльний аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів. Унікальність досвіду осіб, що вперше за роки незалежності країни, опановують стресовий досвід загальної реорганізації життя в умовах масштабних воєнних дій паралельно з психофізіологічним процесом дорослішання.

Практичне значення одержаних результатів. Розуміння особливостей соціальних очікувань осіб юнацького віку в умовах наявності реальної небезпеки для життя, спонукатиме дослідників поглиблювати пізнання теми впливу підвищеної небезпеки та ризику раптової смерті на процес формування особистості.

Апробація та публікація результатів дослідження. Результати емпіричного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології (протокол від 14.11.2024 №6), результати висвітлено у науковій збірці «Магістерські студії» Херсонського державного університету (тези «Вплив правового режиму воєнного стану в Україні на формування ціннісних орієнтацій осіб юнацького віку», листопад 2024 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 4? джерел та додаток.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ

Цікавість до вивчення «спускового гачка» у механізмі людських дій, з метою подальшої поведінкової регуляції, віднайшла своє відображення у роботах американських соціологів та основоположників класичної психології ХІХ – ХХ століття.

Низка глобальних подій сприяла породженню цікавості до пізнання природничих наук в індустріальному суспільстві, тобто у такому суспільстві, що сформувалося у «Модерну добу» або історичну епоху під назвою «Новий час».

Характерними ознаками цієї доби є процес всесвітньої індустріалізації, вільне розповсюдження просвітницьких ідей, низка наукових відкриттів у царині природничих наук, початки ринкових відносин та боротьба за толерантність і універсальність прав людини.

Як наслідок раніше популяризованої просвітницької місії, суспільство стає більш освіченим і кожний соціальний прошарок формує власні ціннісні орієнтації, оскільки, розповсюдження знань запускає процес зміни соціальної системи з новими соціальними ролями і притаманними їм ціннісними орієнтаціями.

Реалізація наукових досягнень через нові ціннісні орієнтації у зміненому соціальному середовищі породжує попит на дослідження та висвітлення змін у людській свідомості, оскільки, чітко сформованих психологічних основ емпіричного вчення в період переходу від мануфактурного соціального устрою до індустріального не було.

Промислова революція у Європі, а з нею і процес переходу до розуміння людської свідомості через емпіричні дослідження беруть початок від Сполученого Королівства Великої Британії.

Відмінності у філософській культурі європейських країн породили одразу три лінії розвитку емпіричної психології свідомості.

Відтак, в Англії, Франції та Німеччині розроблялися фактично різні проблеми психології як науки про свідомість [17, с. 131].

Поштовхом до виокремлення психології в самостійну, а потім і в експериментальну науку було заснування Дж. Локком першої власне психологічної школи – асоціативної [17, с. 131].

У XIX столітті, вагомий вплив на переорієнтацію психології в напрямок природознавства мала еволюційна теорія Ч. Дарвіна, яка допомогла сформуванню експериментальний підхід до психічного з урахуванням знарядь біології та фізіології [17, с. 162-163].

Початок XX століття характеризується високим рівнем продуктивності вчень про свідоме і несвідоме та їх вплив на буття людини, зокрема його соціальний аспект.

Основними психологічними школами початку XX ст. вважають: структуралізм, функціоналізм, описову психологію, вюрцбурзьку школу та французьку школу [17, с. 188].

Варто звернути увагу на французьку психологічну школу, оскільки її представники зробили центром своєї уваги дослідження факторів, які визначають зміст психіки та одними з перших почали ретельно вивчати роль соціального середовища в процесі розвитку психіки, а також різноманітні форми відхилень від норми [17, с. 189].

Також, важливо враховувати застосування кросс-культурного та порівняльних методів дослідження у соціологічному напрямку представників французької психології [17, с. 190].

Проте, не менш важливим доповненням до становлення психології, як окремої науки є факт наявності науки соціологія, яка починає свій розвиток на одній темпоральній шкалі з психологією.

Точний часовий проміжок виникнення соціології є дискурсивним питанням. Припустимо, що це зумовлено варіативністю думок представників різних психологічних напрямів та неприйняттям деяких ідей до вже визначених векторів роботи й розвитку психологічних шкіл, або ж занадто розмитими межами міждисциплінарного зв'язку та потребою у запозиченні основи інших наук чи просто появою запиту

суспільства на пояснення соціальних процесів, які раніше не викликали інтерес.

Тож, соціологія стала офіційно буферною зоною у передовому суспільстві. Розголос результатів наукових досліджень та наявність наукової доказовості тверджень з трибун задовольнили потребу у поясненні нових правил соціальної взаємодії, тобто організації ринкових відносин.

Таким чином паралельне становлення психології й соціології та дотичне використання емпіричних методів дослідження зробило механізм регуляції поведінки індивіда доступним для розуміння усіма соціальними прошарками й надало змогу представникам кожного з соціальних класів впливати на соціальні зв'язки в межах їх рівня та поза ним, з метою переходу до іншого класу чи залучення членів інших соціальних прошарків до взаємодії.

Варто звернути увагу на поняття «соціологічна теорія», оскільки саме вона є поясненням соціального життя [1, с. 7].

Проблема соціологічного вчення полягає у мінливості та суперечливості притаманній людській поведінці, яка інколи може суперечити логіці, тому головне завдання соціологів – пошук загальних закономірностей, які відображають центральну тенденцію, проявляються у масовій поведінці, а не у кожному індивідуальному випадку і відповідно обмежують практичне використання соціологічних концепцій [1, с. 7].

Теорії, що засновані на принципі розуміння людської поведінки не претендують на сувору аналітичність, вони спираються на досвід, наукову інтуїцію й соціологічне мислення [1, с. 8].

Не зважаючи на класичні доктрини психології та соціології XIX – XX ст., попередні покоління все ж таки мали власні шляхи розвитку на яких народжувалися тисячі ідей, думок, припущень, що лягли в основу сталих норм психологічного та соціального вчень.

Важливо враховувати «першу» соціологію, тобто протосоціологію, яка ще не відокремила від філософії, і не мала претензій на науковість у сучасному розумінні [1, с.21].

Протосоціологія є збірним поняттям, бо воно охоплює сукупність різноманітних знань, що так чи інакше торкалися суспільства різних часів [1, с.22].

Основними здобутками протосоціологічного періоду була низка ідей, що склала первинну інтелектуальну базу для виникнення соціології. Це – ідея суспільства як окремої реальності, яку можна спостерігати, вивчати і яка має власні закони й закономірності, що не зводяться ані до природних, ані до чисто людських властивостей; це – ідея соціального закону і соціального детермінізму, це – ідея соціального прогресу, це – ідея використання для цілей соціального дослідження методів природничих наук [1, с. 38].

Таким чином, основа психологічно-соціальних вчень у загальному вигляді була закладена від початку існування людства, а вивчення особистості з точки зору функціонування емоційно-вольового механізму психіки набуло поширення з другої половини XIX століття.

Соціологічне вчення в історії України суттєво відрізняється від аналогічного процесу в європейських країнах, оскільки у XIX ст. українські землі було поділено поміж двома найбільшими континентальними імперіями: Австро-Угорщиною та Російською імперією [1, с. 354].

Українські діячі та вчені по обидва боки кордону не вважали себе представниками різних націй: вони активно спілкувалися, цікавилися новинами з іншої частини, доволі часто перетинали кордон, аби зустрітися з колегами, разом працювати, опрацьовувати архівні матеріали тощо [1, с. 354].

Відтак до середини XIX ст. українська соціологія проходила власний «протосоціологічний» період, де головним здобутком стало

визнання та усвідомлення факту реального існування українського суспільства, яке має власну історію, культурну ідентичність та перспективу розвитку [1, с. 356].

З погляду сучасності ні XIX, ні XX, а навіть поточне XXI століття наразі не стали міцним фундаментом української соціології, кожен період мав власні обмеження для українських науковців: від поділу країни, заборони й цензури усього «малороського» до світових війн та повномасштабного вторгнення.

Дотичні до впливу на суспільство і регуляцію взаємодії в ньому, українські діячі періоду XIX-XX ст. намагалися будь-яким чином нівелювати очікування покращення якості життя жебраків, втримати руками середнього класу надбання національної ідентичності та під протекторатом змінної влади зберегти частки країни у купі, навіть під час чергового поділу.

Тож, соціальні очікування українців історично залежали від ціннісних орієнтацій, що репрезентувала влада країни, під протекторатом котрої знаходилися землі України.

Попри всі намагання українських діячів зберегти, відродити та створити міцну основу української ідентичності для формування української особистості, яка б репрезентувала національні наративи, країна продовжує боротьбу за власну незалежність та має вкотре боротися за право існувати.

Серед відомих українських діячів, що намагалися зберегти й відродити міцну основу української ідентичності зазначимо наступних: М. Драгоманов – став першим українським соціологом; І. Франко – намагався зберегти європейські цивілізаційні надбання та досліджував причини масової еміграції українських селян; Б. Кістяківський – наполягав на верховенстві закону та необхідності побудови правової соціальної держави; М. Ковалевський – боровся за легалізацію соціологічної науки; М. Грушевський – спробував розглянути

етнографічний та літературний матеріал з українознавства суто соціологічними методами; М. Шаповал – увів в науковий обіг поняття «українське суспільство» та побудував розлогу систему соціологічних понять; Д. Донцов – розробив основи українського націоналізму як світоглядної доктрини та запропонував теорію української еліти [1, с. 425-427].

1.1 Соціальні очікування, як засіб регуляції емоційно-вольової сфери осіб з невизначеними ціннісними орієнтирами

Тривалі воєнні дії породили як низку нових наукових питань для майбутніх досліджень, так і повернули увагу до питань перевірених часом, серед яких і застосування методів емоційно-вольової саморегуляції, під час великих стресових навантажень.

Велика кількість питань, які стосуються волі, у світовій філософії і психології розв'язувалися по-різному. У психології часто виокремлюють три головні сфери: інтелектуальну, емоційну, вольову [10, с. 168].

Власне воля є тим психічним процесом, який вирізняє людський спосіб існування. Завдяки волі ми маємо вищі – довільні форми інших психічних процесів (уваги, процесів пам'яті тощо), які не властиві жодній істоті, крім людини.

Українська дослідниця О. Царькова у статті «Методи емоційно-вольової саморегуляції психологічного стану студентів» зазначає, що саморегуляція емоцій і волі є однією з важливих функцій психіки людини та показником сформованості особистості, тому вміння регулювати та контролювати свій емоційно-вольовий стан значно полегшує процес навчання та досягнення поставлених цілей [39, с. 316].

Зокрема, О. Царькова зазначає, що розвиток емоційно-вольової регуляції може залежати не тільки від умов, у яких перебуває людина, але й від її особистісних якостей та властивостей, проблема яких набуває особливого значення у ранній юності, оскільки саме цей етап онтогенезу

є періодом становлення та фіксації стійких психологічних властивостей особистості [39, с. 316].

За О. Царьковою, процес емоційно-вольової саморегуляції будується на трьох основних принципах – релаксації, візуалізації, самонавіювання, де сутність релаксації полягає у підготовці тіла і психіки до спільної роботи, візуалізація розглядається, як інтуїтивне мислення, що використовує різноманітні шляхи проникнення у свідомість, а сутність принципу самонавіювання полягає у тому, що за його допомогою ми трансформуємо наші внутрішні образи у слова, які неодноразово спрямовуються до нашої свідомості та створюють своєрідний психоемоційний фундамент [39, с. 316-317].

Застосування цих методів посилює стимуляцію і регуляцію особистості, що орієнтує, а також вимагає систематичної роботи над собою, оскільки це запорука якісного опанування методик керування власними емоціями і почуттями [39, с. 317].

Серед методів емоційно-вольової саморегуляції для юнаків і юнок варто виокремити наступні: раціоналізація (використання прийомів логіки), афірмації («Я зможу досягти мети», «Я все можу», «Я можу все вивчити»), внутрішні самонакази («Треба!», «Сміливіше!», «Терпи!»), використання образів або акторських технік «перевтілень», використання уяви для формування необхідного психоемоційного стану (мобілізація чи релаксація), засоби відволікання (книга, музика, фільм і т.д.), свідоме керування м'язовим тонусом, ритмічні дихальні вправи [39, с. 317-318].

Серед інших можливих інструментів регуляції емоційно-вольової сфери осіб з невизначеними ціннісними орієнтирами є модифікація дисфункціональних переконань, що слугує першим кроком до зміни подальшої поведінки осіб юнацького віку [39, с. 319].

За словами О. Царькової, найбільшу переконливість для особи мають ті спростування, які вона знаходить самостійно чи разом з психологом, тому краще просто ставити питання і пропонувати

альтернативні формули, адже так психолог скоріше досягне успіху [39, с. 319].

Серед інших експериментальних методів збору інформації та технік когнітивно-поведінкової роботи виокремимо наступні: модифікація переконань-зобов'язань («Я повинен», «Мені треба», «Я зобов'язаний»), у депресивних осіб; анулювати переконання, як «персональні контракти» («Якщо я зроблю X, то отримаю Y»); депресогенні переконання, як пророцтва, які реалізуються самостійно (прогнозуючи певні наслідки, людина тим самим викликає їх), [39, с. 320].

Відтак, зміна правового режиму та соціальної взаємодії під час війни вплинула на формування системи ціннісних орієнтацій юнацтва та молоді.

Л. Котлова визначає ціннісні орієнтації, як вибір людиною певних матеріальних і духовних цінностей як об'єктів, що визначають її цілеспрямовану життєдіяльність, весь спосіб життя [16, с. 91].

Ціннісні орієнтації – це спрямованість особистості до визначених цінностей, це динамічний аспект ставлення людини до дійсності, до матеріальних та духовних цінностей, у центрі уваги якого оцінка, що визначає характер цього ставлення, мотиви діяльності індивіда, його поведінку, переконання та ідеали [16, с. 92].

Таким чином, зміна старих ціннісних орієнтацій або формування набору нових орієнтацій завдяки ігноруванню або здійсненню тих чи інших соціальних очікувань особистості надає змогу регулювати поведінку осіб з нестійкими внутрішніми опорами та невизначеними пріоритетами й цілями на майбутнє.

Окремо варто розглянути емоції, оскільки регуляція поведінкових дій неможлива без регуляції емоційної сфери, що в свою чергу важко піддається особистісній регуляції та вимагає розвитку навичок асертивної поведінки.

Яновська Т. розглядає емоцію, як процес – є діяльність оцінювання інформації, що надходить у мозок людини, про зовнішній та внутрішній світ. Емоція оцінює реальність та доводить свою оцінку до відома організму на мові переживань. Емоції погано піддаються вольовому керуванню, їх важко викликати за своїм бажанням [10, с. 156].

Зокрема, сильна емоція може призвести в результаті «шоку» до дезорганізації діяльності людини та залишити її на деякий час у подавленому стані, в якому вона не може нічого зробити, вимагаючи якогось напруження. В житті людини емоції і почуття завжди виступають у нерозривній єдності з пізнавальними процесами. Емоції збуджуються словами, що викликають у нас образи різних об'єктів, думки про них. Зовсім невідомі для нас об'єкти не стають джерелом наших емоцій. Від того, як ми розуміємо ті чи інші явища, життєві ситуації, залежить характер наших переживань [10, с. 157].

Емоційне збудження може приймати також форму емоційного напруження, яке з'являється у всіх випадках, коли спостерігається значна тенденція до певних дій, але ця тенденція блокується. Форма емоційного процесу залежить від особливостей викликаного її сильного подразника. Спеціально адресовані будуть всі сигнали, пов'язані з певними потребами. У випадку дуже значних впливів подразників з'являється біль, відраза [10, с. 156].

Одним з джерел емоцій є характер протікання процесів регуляції виконання діяльності. Успішно, без перешкод здійснюються процеси сприймання, вирішення задач, дія виконує функцію джерела позитивних емоцій задоволення, тоді, як паузи, зриви, перешкоди, виключаючи можливість досягнення цілі (фрустрація), викликають незадоволення та емоції гніву, роздратованості, озлоблення [10, с. 156-157].

1.2. Завершення останнього етапу дорослішання, як спосіб нівеляції очікувань підліткового віку

Психологічний вік – це конкретний, обмежений в часі етап психічного розвитку індивіда, що характеризується сукупністю закономірних типових психологічних змін та якостей [35, с. 55].

Оскільки психічний розвиток є дискретним, то постає питання розподілу онтогенезу людини на певні вікові відрізки – створення вікової періодизації психічного розвитку [35, с. 55].

Рушійними силами розвитку психіки є суперечності, які виникають на кожному етапі розвитку людини. Вони зумовлюються виникненням у індивіда нових потреб, змінами взаємин з оточуючими людьми, появою нового статусу в суспільстві [35, с. 60].

Впродовж певного періоду складається особливе становище індивіда в системі суспільних відносин, розгортається певний зміст взаємин з оточуючими людьми, формується визначена система прав та обов'язків, які повинна виконувати дитина. Соціальна ситуація розвитку індивіда зумовлюється, з однієї сторони, тими традиціями, потребами, що актуальні в суспільстві, а з іншої – індивідуальними психологічними особливостями, що характерні для даної людини. Соціальна ситуація розвитку дитини визначає успішність її соціалізації та індивідуалізації на даному віковому періоді [35, с. 61].

Юність – це етап онтогенезу психіки, коли впродовж відносно незначного часу відбуваються глибинні зміни особистості. В даному періоді на перший план висувуються мотиви, пов'язані з життєвими планами молодшої людини, її майбутніми намірами. Головною суперечністю ранньої юності є потреба в самовизначенні та неадекватний життєвий досвід [35, с. 228].

Згідно сучасної вітчизняної вікової періодизації юнацький вік охоплює дві послідовні фази, з яких впродовж 15-18 років розгортається рання юність, а з 18 до 21 року триває власне юність [35, с. 214].

Для цього вікового періоду характерне завершення біологічного дозрівання організму та, відповідно, послаблення дії біологічного

фактору на психіку юнаків. Юнацький вік є початковою стадією фізичної зрілості, що створює сприятливі можливості для фізичних та розумових навантажень представників цього віку. Однак фізична зрілість далеко не завжди супроводжується формуванням соціальної та психологічної зрілості і тому поширені прояви інфантилізму серед представників ранньої юності. Неадекватну дитячість юнаків продовжує випередження темпів досягнення фізичної зрілості на противагу повільнішому формуванню соціальної та особистісної зрілості [35, с. 214].

Соціальна ситуація розвитку юнаків може розгортатися через три альтернативні (іноді поєднані) статуси – старшокласника, студента та працюючого [35, с. 214].

Велику значимість для юнацтва має думка ровесників про них, актуальною є проблема самопрезентації, як способу вираження своєї індивідуальності в суспільстві. Юнацтво прагне віднайти та виразити свою індивідуальність, юнаки створюють специфічний набір цінностей, норм поведінки, музичних смаків, мовлення, зовнішнього вигляду, оскільки це відрізняє молодих людей від дорослих і надає почуття групової спільності та солідарності [35, с. 214].

Досягнення юнаком зрілої ідентичності дозволяє виробити життєвий план і приступи до його реалізації. За думкою І. С. Кона, життєвий план – це план діяльності, тому він «заземлюється» в першу чергу на вибір професії. Отже, провідним напрямком самовизначення в ранній юності є професійний [35, с. 231].

Професійне самовизначення як необхідність для юнаків може бути ускладненим, якщо вони не враховують всіх потрібних для цього факторів, а зосереджуються лише на одному, наприклад престижності професії, але не зважають на насиченість ринку праці її представниками [35, с. 232].

Емоційна сфера юнаків є більш стабільною, ніж підлітків. Молоді люди спроможні до саморегуляції своїх емоційних станів, ставлення до

себе теж набуває більш стійкого позитивного змісту. Даний віковий період також сенситивний до формування світогляду як системи стійких переконань. Значне місце в ньому займає моральна орієнтація як ставлення до людей, норми поведінки тощо. Моральна свідомість в юнацькому віці піднімається до ступеня стійких моральних переконань, що уможлиблює свідому регуляцію поведінки [35, с. 232].

Із настанням дорослості змінюється співвідношення базових факторів психічного розвитку людини – роль біологічного послаблюється, посилюється активність самої особистості в контексті певних соціальних умов [35, с. 238].

1.3. Загальні умови буття під час дії воєнного стану та їх вплив на психічний стан

Умови буття під час повномасштабного вторгнення регулюються законом України «Про правовий режим воєнного стану». Цей закон визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб [31].

Унаслідок повномасштабного вторгнення одним довелось обмежити свою звичну діяльність, іншим – відмовитися від неї повністю; молоді люди консолідувалися та почали активно волонтерити, збирати та розвозити гуманітарну допомогу, допомагати військовим, ВПО та біженцям, вступати до лав ЗСУ. Аби підтримати молодих людей, допомогти реалізувати їхній потенціал і повною мірою включити їх у процес відновлення країни та до прийняття рішень на місцевих рівнях, важливо вчасно визначити їхні потреби, запити та становище загалом [8, с. 9].

Труднощі виживання в нових умовах формують специфічний психотравматичний досвід мігрантів [26, с. 12].

Адаптація – один із основних критеріїв розмежування норми і патології у психічній діяльності людини. В ситуації вимушеної міграції межа між нормою та патологією стає менш визначеною, розмитою. Те, що у звичайних життєвих умовах вважається порушенням психічного здоров'я, в неординарній ситуації вимушеної міграції може бути нормальною реакцією на ненормальні обставини [26, с. 11].

Зміни ідентичності особистості вимушених мігрантів мають комплексний характер і торкаються всіх основних сфер: мотиваційної, емоційної, когнітивної, поведінкової. У мотиваційній сфері складності в задоволенні базових потреб призводять до зниження рівня домагань, до виникнення екзистенційних проблем – аж до втрати сенсу життя. Порушення в емоційній сфері виявляються в широкому діапазоні – від байдужості, пригніченості, апатії, депресивності до агресивності, дратівливості [26, с. 12].

Гострими можуть бути реакції на порушення суверенності речей. Ця реакція поглиблюється тим, що зазвичай українці, що ховаються від війни, взяли тільки найважливіше для виживання й ці речі виступають для них дуже цінними не тільки тому, що їх мало, а й через те, що асоціюються з мирним життям у власному домі [26, с. 35].

Суверенність соціальних зв'язків порушується неможливістю звичного спілкування з друзями та рідними через від'їзд чи обірвання зв'язку на окупованих територіях або місцях ведення важких боїв. Відсутність необхідного контакту, переживання за здоров'я та життя близьких можуть призводити до станів безсилля, відчаю, постійного страху, тривоги, тривалого дистресу [26, с. 35].

Тож, всі показники суверенності психологічного простору особистості в умовах війни зазнають зсуву в бік депривації через

постійний страх травмування чи загибелі, як власної, так і найближчих родичів, інше [26, с. 36].

1.4 Порухення психічної діяльності внаслідок перебування в зоні можливих бойових дій

Тривале перебування в зоні мінливої безпекової ситуації, з наявністю реальної загрози для життя людини, може призвести до низки проблем пов'язаних з руйнівним впливом зовнішніх й внутрішніх стресових факторів.

Для населення України в сучасних умовах повномасштабної російської воєнної агресії відбувається паралельне формування як індивідуальної, так і колективної травматизації, що, відповідно, негативно позначається на рівні як індивідуального психосоматичного, так і громадського здоров'я.

Психіатричні та психологічні дослідження показали, що війна приносить довготривалі страждання від таких проблем як тривожний розлад, прострауматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, дисоціативні розлади (добровільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація, небажання розмовляти, кататонічний синдром), поведінкові розлади (агресія, асоціальна і злочинна поведінка, схильність до насильства), інше [32, с. 4].

Психоемоційний стан підлітків є надзвичайно актуальним в контексті сучасної глобальної ситуації. Реалії сьогодення доводять, що з початком повномасштабної війни в Україні тривога є найпоширенішим психологічним станом усього українського суспільства. При цьому тривога, викликана бойовими діями, поєднується з віковими особливостями і станом особистості, особистими проблемами. Надмірна тривожність характерна для дітей і підлітків також і мирних ситуаціях через характерні для їх віку внутрішні конфлікти, а саме: не сформована

концепція власного «Я», занижена самооцінка, потреба в соціалізації тощо, але більш гостро проявляється у критичних ситуаціях [30, с.834].

Симптоми наслідків переживання травм війни у підлітків мають свою специфіку: у соціальному вимірі спостерігається уникнення людей та місць, де відбувалися події; соціальна ізоляція, зниження соціальної активності, бажання помсти викликає агресивну поведінку, неспроможність впоратися призводить до зловживання психоактивними речовинами, саморуйнівної поведінки, інше. У психологічному вимірі підлітки демонструють з одного боку дратівливість або ворожість, а з іншого прояви депресії, відчуття провини, суїцидальні думки. Ризиковим є те, що наслідками може бути безсоння, порушення сну, нічні кошмари та нав'язливі спогади про пережиті події [30, с.834-835].

РОЗДІЛ 2

ПСИХОДІАГНОСТИКА ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ В УМОВАХ МІНЛИВОЇ БЕЗПЕКОВОЇ СИТУАЦІЇ

Допомога молоді в умовах мінливої безпекової ситуації вимагає високого рівня знань та творчого і водночас нестандартного підходу, оскільки воєнні дії дестабілізують емоційний стан та знижують волю до

життя, бажання дорослішати, розвиватися і потяг до нових відкриттів й звершень.

Підлітки та юнацтво, через світову маркетингову пропаганду дорослої інфантильності та плекання забаганок «внутрішньої дитини», якій бракувало батьківської любові або ця любов була не така, або не того рівня чи якості, неготові до пришвидшеного проходження етапів дорослішання пов'язаних зі збільшенням відповідальності покладеної на них та зобов'язань, що входять до зони їх компетенцій.

Раптове непропорційне збільшення зобов'язань в одній чи декількох життєвих сферах є одним зі стресових факторів розвитку особистості впродовж процесу життєдіяльності та може стати травматичним каталізатором до появи психічних розладів чи функціональних порушень з боку роботи будь-якої з систем організму, оскільки, підлітки та юнацтво це вікові категорії, що найбільш схильні до драматизації та гіперболізації життєвих подій і власних досягнень, у мирний час.

Перебування безпосередньо в зоні воєнних дій, спостереження за діями військових, а також опанування досвіду свідка в ситуаціях ураження та вбивства цивільного населення, втрата рідних чи знайомих, неможливість відновити втрачену систему життя і відповідних патернів поведінки є підставою для появи порушень з боку когнітивних функцій, депресивних і тривожних станів, в деяких випадках розвитку ПТСР та може призводити до асоціальної поведінки й протестів збуджених внутрішнім конфліктом через наявність бажання бути захищеним іншими, без докладання власних зусиль та прояву вольових якостей, тобто повернутися в безтурботне та захищене дорослими дитинство в реальності де індивід досяг віку й рівня інтелектуальних здібностей достатніх для самостійного піклування про своє життя і свій вибір подальшого перебігу цього самого життя.

Бажання завжди залишатися дитиною під опікою й захистом, в час війни, може бути викликане не тільки страхом змоги подолати гіперболізовані індивідом проблеми самостійного життя і браком можливостей передати відповідальність за невдачі іншим, але й відсутністю змін у житті індивіда під час мінливої безпекової ситуації, тобто підтримкою старших осіб (батьків, опікунів, авторитетних дорослих, інше), того ж рівня якості життя, відповідальності й зобов'язань, які були до початку повномасштабного вторгнення.

Таким чином, індивід з одного боку має можливість продовжувати стабільний цикл становлення особистості, а з іншого не позбавлений в майбутньому труднощів у побудові комунікативних зв'язків з переважною частиною соціуму, що мала досвід браку задоволення базових потреб, горювання, насилля, тортур, приниження, інше.

Протилежна поведінка з високою саморегуляцією та надмірними вольовими зусиллями також спричинена внутрішнім конфліктом через відсутність прийняття соціумом індивіда за його віковими показниками, тобто коли поведінкові патерни з супроводом інтелектуальних здібностей та зовнішнього вигляду особистості не співвідносні з його біологічним віком. В такому випадку соціум просто не сприймає дисоснанс між зовнішністю, віком та поведінкою.

Задля повноцінного соціального функціонування особистість має розвинути і опанувати власні способи адаптації до соціальних умов в яких перебуває та у майбутньому свідомо обирати соціальні групи подібні до власної особистісної характеристики, що на той момент вже буде остаточно сформована.

Варто зазначити, що за умови тривалого ведення воєнних дій адаптаційний період може мати ускладнення та подовжену тривалість.

Тож, головна мета спеціаліста визначити рівень вольової саморегуляції особистості та домінуючу позицію егостану, оскільки,

усвідомленість та позиція щодо відповідальності за дії є однією з найголовніших ознак, дорослої і зрілої людини.

Під час організації науково-дослідної роботи, з метою здійснити порівняльний аналіз соціальних очікувань осіб юнацького віку в умовах дії воєнного стану, ми обрали 2 адаптовані й модифіковані дослідницько-діагностичні методики, а саме методику «Дослідження вольової саморегуляції» А. Зверькова та Є. Ейдмана та методику «Вивчення егостанів» Г. Партико та Г. Кучерявої [20, с. 63-67, 80-81].

Застосування зазначених опитувальників дозволить визначити рівень загальної саморегуляції респондентів та домінуючу позицію егостану.

Опрацювання результатів опитування визначить притаманний для юнацтва набір схожих та відмінних якостей й охарактеризують механізм роботи психічної саморегуляції юнацтва під час війни.

Оскільки, соціальні очікування виступають механізмом психічної регуляції особистості, то реалізація чи репрезентація очікувань неможлива без вольових зусиль, які визначає провідний егостан індивіда.

2.1 Вплив зміни внутрішнього стану особистості на соціальні очікування

Неконтрольовані зміни зовнішнього світу впливають на внутрішній стан людини та її світогляд, що надалі може призвести до кардинального переосмислення себе як особистості. Таким чином, вплив на зміну роботи емоційно-вольового механізму індивіда може погіршити або покращити якість життя в соціальному середовищі.

Процес взаємовпливу зовнішнього світу на внутрішній стан людини циклічний і безперервний, оскільки щодня людина взаємодіє із соціумом і під час взаємодії певний відсоток очікуваних прогнозів та

докладених зусиль мають як виправдання, так і часткове задоволення чи ігноруються іншими соціальними представниками.

Внутрішній світ людини – це її образи, думки й переживання, прагнення, плани і мрії. Цей світ у дитини з'являється набагато раніше, але тільки в кінці підліткового віку він стає для неї актуальним і реальним: таким же, як і світ зовнішній. Психологічний зміст цього відкриття полягає в відокремленні «інстанції» внутрішнього досвіду, яка називається «Я». Загадкове Я, яким дитина називала ще в 3-х річному віці, до цього було злите, ніби «зклеєне» з усім внутрішнім світом. Тепер воно стало окремим [29, с. 205].

Соціальна ситуація розвитку підлітка не передбачає такого поглибленого й спрямованого самопізнання. Тому з появою самосвідомості, саме ця ситуація перетворюється в обмежуючий фактор психічного розвитку. [29, с. 205].

В умовах війни, заперечення наявності або цілковите ігнорування соціальних очікувань є одним з найголовніших інструментів психологічного тиску й маніпуляцій, під час роботи ПСО чи агресивним способом демонстрації зневаги до певного соціального класу, представників певної спільноти чи народу в цілому.

Будь-яке умисне заперечення дійсності сприйняття реальності індивідом є усвідомлене доведення людини до сумнівів у власному психічному благополуччі.

Підлітки та юнацтво схильні до нестабільності у побудові соціальної комунікації за браком стійкої позиції «Дорослого», несформовані ціннісні орієнтири або ж нестачу внутрішнього ресурсу впевненості для аргументованого захисту своєї позиції.

Узагальнені результати дослідження підтверджують висновки щодо нестійкості позиції «Дорослого». Зі 100% респондентів коректні відповіді надали 70% .

З 30% респондентів, що не надали відповіді 66,67% є представники чоловічої статі, віком 16 – 19 років, з яких 1 респондент мешкає закордоном. Жіночій статі віком 19 – 20 років належить лише 33,33%.

Серед некоректних відповідей було помічено позначки, слова, словосполучення, речення та твердження («не вистачає Мама», «не вірно сформуване питання», «91х», «3-4», «хочу роботи, як хочу я», «хочу погуляти, як маленький», інше), які вказують на ігнорування соціальних вимог щодо виконання тієї чи іншої діяльності, суб'єктивну оцінку власних можливостей, бажання отримати визнання, уникання відповідальності та тугу за одним з пари батьків, що свідчить про негативний вплив результатів тривалого стресового стану на юнацтво.

Домінантна позиція «Дорослого» з 70% респондентів фіксується у 57,14%, «Дитини» 42, 86% та «Батька» 0%.

Особливістю вікового стану юнацтва є брак позиції «Батька» зумовлений відсутністю дітей у респондентів, відповідно реалізувати моделі родинної поведінки для них наразі взагалі неможливо або частково можливо.

Вікові особливості кожного з егостанів, свідчать про індивідуальну швидкість формування зрілої особистості залежно від умов її буття та досвіду подолання складних життєвих ситуацій.

2.2 Вольова саморегуляція юнацтва в умовах війни

Вміння опанувати власні емоції, віднайшовши опору у собі та обирати доцільні реакції на зовнішні події, з готовністю відповідати за ризиковані наслідки, без допомоги інших – вважається психологічною зрілістю. В свою чергу юнацький та підлітковий вік характеризується коливаннями не тільки емоційного фону, але й поведінкових навичок.

З метою дослідити особливості вольової саморегуляції, осіб юнацького віку в умовах нестабільної безпекової ситуації, вирішено провести дослідження за допомогою тесту-опитувальника А. Зверькова та

Є. Ейдмана. За змістом опитувальника рівень розвитку вольової саморегуляції може бути охарактеризовано в цілому й окремо за такими властивостями характеру, як наполегливість та самовладання [20, с.65].

Кожна зі шкал має опис відповідних характеристик притаманних особистості на певному рівні організації вольової сфери. Шкала «Загальної саморегуляції» характеризує властивості як емоційно зрілих, активних, незалежних та самостійних осіб, які добре рефлектують особисті мотиви та володіють вираженою соціально-позитивною спрямованістю, так і людей чутливих, емоційно нестійких, вразливих, невпевнених у собі, незрілих. Субшкала наполегливості характеризує силу намірів людини – її прагнення до здійснення розпочатої справи, а субшкала самовладання відображає рівень довільного контролю емоційних реакцій і станів [20, с.66].

До участі в опитуванні долучилися респонденти віком від 15 до 21 року, зі 100% яких: 16р. – 25%; 17р. – 20%; 18р. – 25%; 19 – 20%; 20 – 10%, а 15 та 21 – 0% (рис. 2.1).

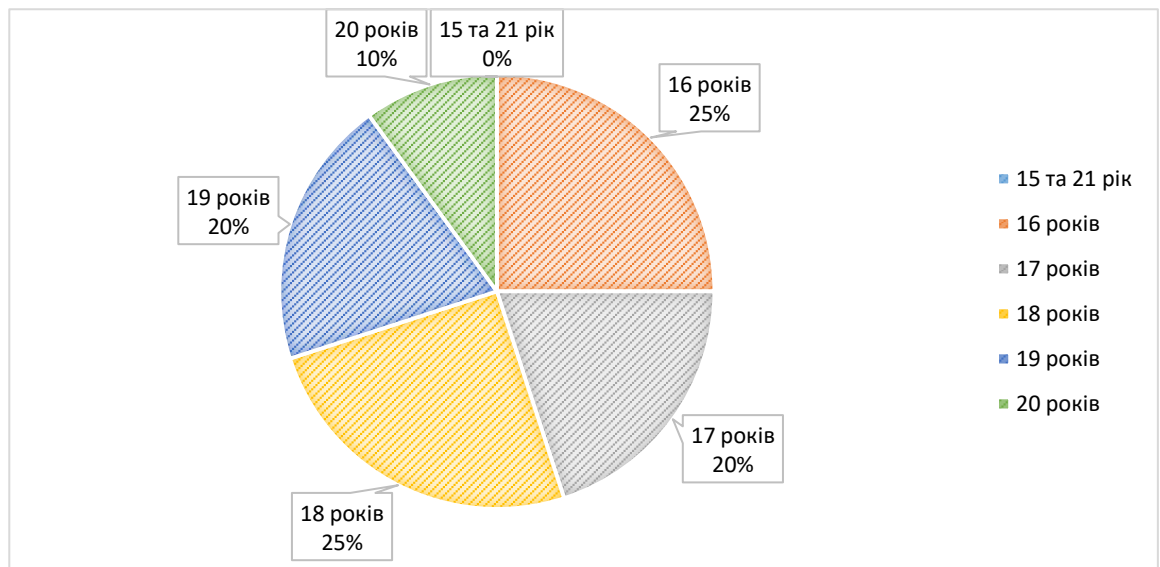

Рис. 2.1. Вік респондентів

Місце знаходження респондентів у 90% анкет зафіксоване в межах України, і лише 10% закордоном (рис 2.2).

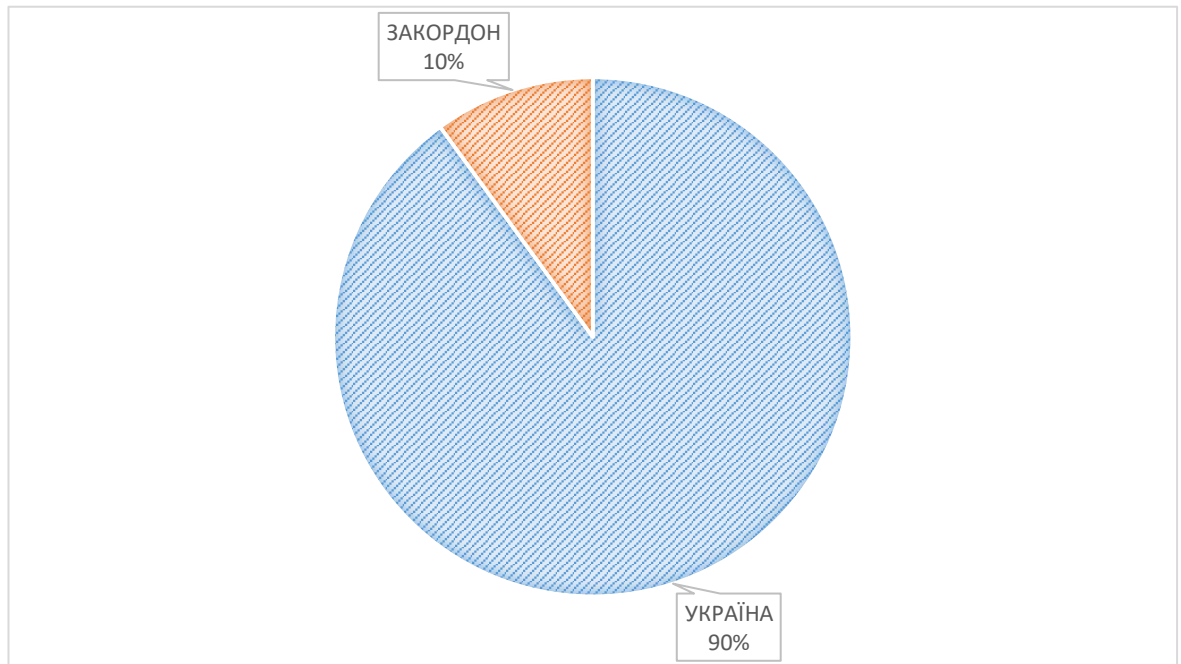

Рис. 2.2. Місцеперебування респондентів

Опрацювання анкет респондентів свідчить про відсутність балансу і відчуття меж власних можливостей серед підлітків, оскільки показники результатів опитування коливаються.

За шкалою «Загальної саморегуляції», високий рівень належить 35% респондентам, середній поділяють 20% та низький 45%, що підтверджує наявність проблеми з дотриманням балансу та достатнього рівня мотивації до діяльності, який на постійній основі зберігав жагу до діяльності, попри всі стресові фактори воєнних дій, адже саме мотивація та дисципліна є однією з головних рушійних сил досягнення поставленої мети, що репрезентується у соціальних очікуваннях особистості.

За субшкалою «Наполегливість»: високий рівень спостерігається у 50%, середній рівень 0% та низький 50%, що свідчить про притаманні підліткам крайнощі у прагненнях підкріплених несформованими остаточно ціннісними орієнтаціями.

За субшкалою «Самовладання»: високий рівень 50%, середній 15% та низький 35% свідчить про підвищений рівень емоційної сфери у юнацтва, внаслідок постійного перебування у зоні мінливої безпекової ситуації, яка вимагає постійного самоконтролю під час ситуацій де наявна загроза життю, яка в свою чергу впливає на формування соціальних очкувань і може змінювати ціннісні орієнтації у осіб з нестійкими уявленнями про своє реальне «Я» та відсутністю встановлених цілей, які б вони хотіли досягти у житті.

Результати опрацювання анкет свідчать про стабільний розвиток вольової сфери юнацтва з певними емоційними коливаннями на які впливає наявність загрози життєдіяльності, зовнішні стресові фактори воєнної агресії та ускладнення готовності усвідомити нереальність втілення юнацьких очікувань.

Досить часто недосягнення особами юнацького віку встановлених цілей, за їх наявності, усвідомлюється як власна поразка та неспроможність до самореалізації у соціумі. Підібні атитюди можуть призвести до погіршення якості життя та зміни соціально-економічної ніші, що в свою чергу змінює ціннісні орієнтації, які змінюють подальші дії особистості.

Проте процес нівеляції будь-яких соціальних очікувань юнацького віку необхідний для особистісного становлення та визначення морально-етичних засад, якими особистість керуватиметься до наступної вікової кризи, адже протягом життя особистість проходить всі етапи кризового становлення.

Криза це точка розвитку особистості, що допомагає віднайти, зрозуміти й виправити атитюди та установки, які в поточний момент буття особистості втратили доцільність застосування.

Кризи підліткового та юнацького віку покликані допомогти вийти з дитячої позиції та вступити у доросле життя будуючи комунікації з особистостями зі схожими інтересами та світоглядом.

2.3 Статеві зумовлені особливості процесу «формування – реалізації» очікувань під час дорослішання

Стать та гендер, або гендерна ідентичність індивіда мають безпосередній вплив на формування особистісних очікувань від яких залежить регуляція емоційно-вольової сфери.

Соціальна стать дитини визначає її поведінку в суспільстві і те, як ця поведінка сприймається. Це ті гендерні особливості поведінки, які визначають ставлення з іншими людьми: друзями за місцем навчання, батьками, випадковими людьми які зустрічаються на життєвому шляху [1, с. 81].

Здебільшого гендерне виховання визнають як вплив на психічний і фізичний розвиток хлопчика і дівчинки з метою їх діяльності, пов'язаної зі стосунками представників різної статі, із формуванням статево-вольової позиції [1, с. 81].

Під час дорослішання відбувається усвідомлення і формування ставлення до сексуальної чуттєвості [21, с. 32].

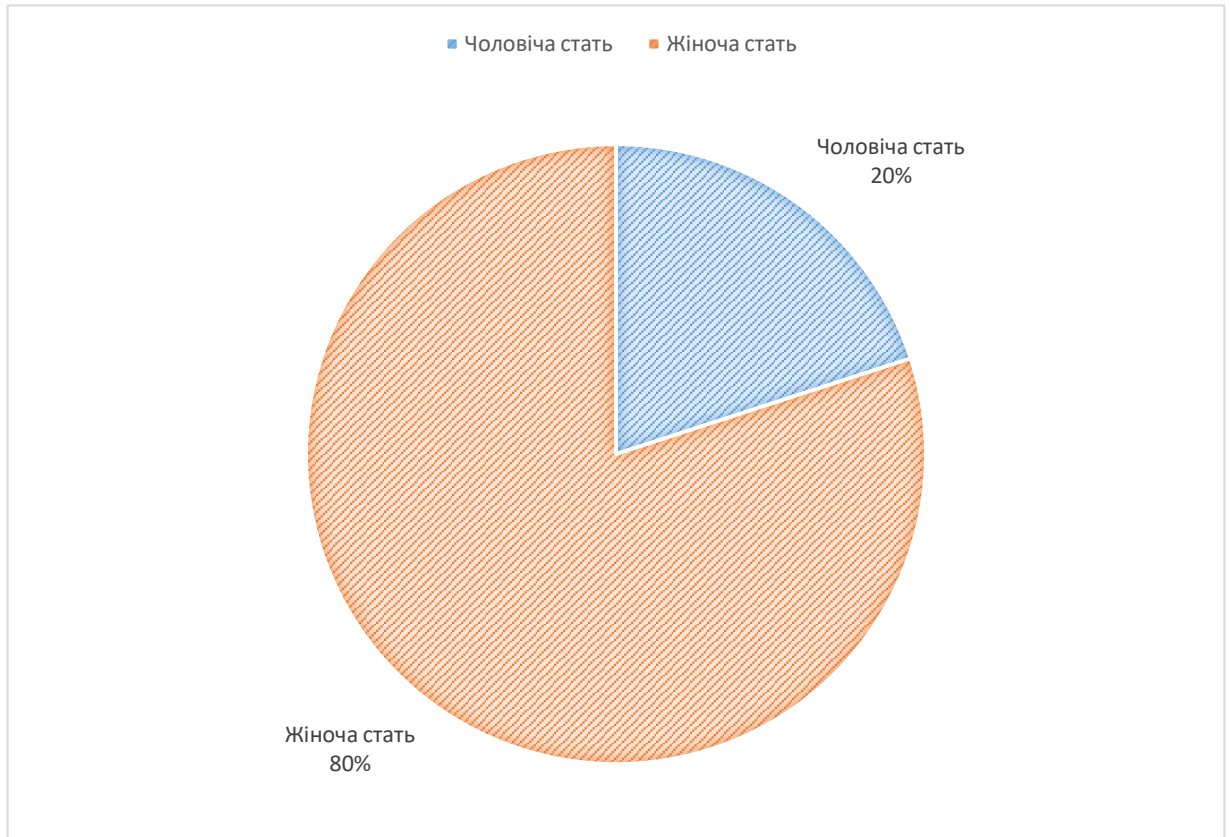
Юнацька сексуальність відрізняється від сексуальності дорослої людини, оскільки чуттєво-сексуальний потяг й духовне спілкування людей, які люблять один одного дозрівають не одночасно і, до того ж по-різному у дівчат і юнаків [21, с. 32]

Регуляція вольової сфери неможлива без чіткої і структурованої опори на ціннісні орієнтації особистості, усвідомлення реальної «Я – концепції» та прийняття себе у цій концепції.

Неприйняття себе юнаком чи дівчиною, як сексуально-привабливої особистості породжує стійке відчуття власної неповноцінності, що в подальшому може погіршити якісь життя та призвести до руйнації особистості через когнітивні порушення у сприйнятті.

Відсутність прийняття і розуміння «Хто я є?» негативно відобразиться на самоактуалізації особистості, та стане перешкодою на шляху соціального становлення в обраній ніші.

Рис. 2.3 Статевий розподіл респондентів

Зі 100% опитуваних респондентів, анкети осіб, що самоідентифікують себе як жінки, являли переважну більшість респондентів, а саме – 80%, в той час як анкети осіб, що самоідентифікують себе, як представники чоловічої статі становлять – 20%.

Серед загальної кількості респондентів жіночої статі (80%) позиція «Дорослого» належить 62,50%, позиція «Дитини» 31,25%, позиція «Батька» відсутня та некоректно заповнений аркуш бланка 6,25%.

Серед респондентів, що самоідентифікували свій гендер як «Жінка» вікова категорія позиції «Дорослого» становить 16 – 19 років, де 16 р. – 40%, 17 р. – 10%, 18 р. – 20% та 19 р. – 30%.

Позиція «Дитини» становить 16 – 20 років, де 16 р. – 25%, 17 р. – 25%, 18 р. – 50% та 20 р. – 25%.

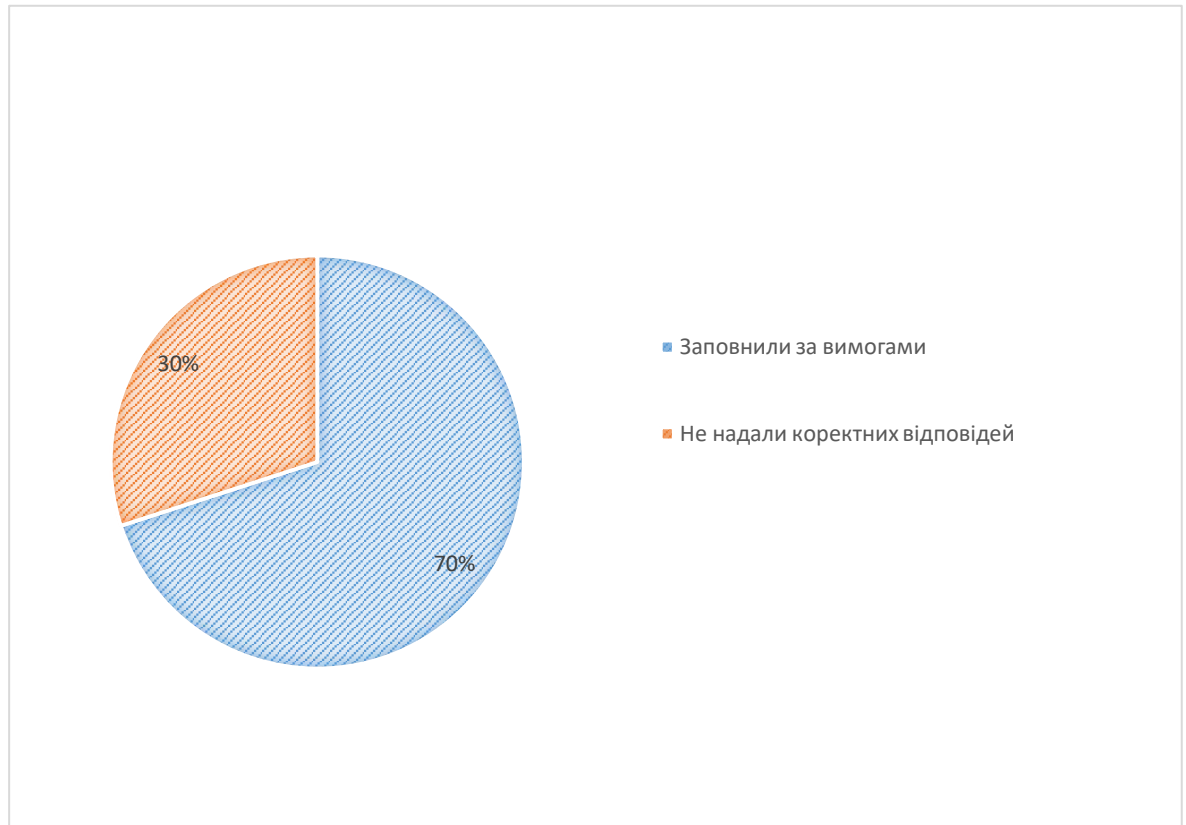

Рис. 2.4 Коректність заповнення бланка відповідей

Всі респонденти чоловічої статі анкету заповнили невірною надавши відповіді, що не стосуються змісту питання до прикладу: «хочу пустувати, як маленький», «робить, як хочеться», «91х», «1х» та інше (рис. 2.4).

Під час дослідження вольової саморегуляції обох статей, отримали наступні результати: серед жінок за шкалою «Загальної саморегуляції» показники вище середнього у 25%, середні належать 18, 75%, а рівень нижче середнього 43,75%; за шкалою «Наполегливість» показники вище середнього 31,25%, середні 6,25%, а низькі 62,50%; за шкалою «Самовладання» показники вище середнього 43,75%, середні 25%, а низькі 31,25%.

Серед чоловіків за шкалою «Загальної саморегуляції» показники вище середнього у 50%, середні та низькі у 25%; за шкалою «Наполегливість» високий рівень у 100% респондентів; За шкалою

«Самовладання» 50% респондентів чоловічої статі мають показники вище середнього та 50% показники нижче середнього.

Через нерівність у гендерному наборі респондентів неможливо точно визначити чіткі відмінності вольової саморегуляції між представниками обох статей, оскільки опрацювання результатів анкет респондентів жіночої статі продемонструвало більше різноманіття, ніж чоловічої.

Варто зазначити, що чоловікам притаманний більш високий рівень наполегливості, тобто репрезентації їх юнацьких соціальних очікувань в майбутньому може бути здійснена без нівеляції чи зміни цих очікувань.

Проте, незалежно від статі чи самоідентифікації відсутність будь-якого зі складників механізму емоційно-вольової регуляції призведе до втрати мотивації та мотиву (цілі), для здійснення будь-якої запланованої або бажаної дії.

Різниця між статями полягає в усвідомленому пошуку та виборі методів релаксації, мотивації та натхнення, для змоги віднайти нові мотиваційні ресурси та способи, які допоможуть підтримувати загальний емоційно-вольовий рівень, під час загрози життю в умовах мінливої безпекової ситуації.

Вагомий вплив на реалізацію соціальних очікувань мають гендерні стереотипи. Гендерні стереотипи виступають з одного боку як інструмент соціального виховання, а з іншого як додатковий засіб маніпуляції, з боку обох статей.

В. Кравець розглядає гендерні стереотипи, як генеральну угоду про взаємодію «чоловічого» і «жіночого». Науковець зазначає, що важливими засобами формування гендерної взаємодії є організація спільної діяльності представників різної статі і збагачення досвіду міжособистісного спілкування [18, с.14 -15].

За В. Кравцем гендерна культура розглядається як система соціально-економічних, правових та етнопсихологічних умов існування

суспільства, що сприяє становленню чоловіка та жінки як рівноправних особистостей. Найбільш співзвучними нашому часові й перспективам формування гендерної культури у дітей та молоді є настанови гуманістичної педагогіки, а дороговказом для гендерного виховання слугують слова В. Сухомлинського: «Виховання справжніх чоловіків і справжніх жінок починається з формування громадянських якостей особистості». [18, с.4].

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі поняття «соціальні очікування» розглянуто, як механізм емоційно-вольової регуляції поведінки, осіб юнацького віку в умовах мінливої безпекової ситуації, що становить

реальну загрозу життєдіяльності. Вплив на емоційно-вольову сферу юнацтва через соціальні очікування є процесом складним та багатограним.

Серед факторів впливу на формування соціальних очікувань юнацтва можна виділити наступні: соціальне середовище, безпекова ситуація, задоволення базових потреб, наявність особистісного конфлікту, розуміння сенсу власного буття, приналежність до певної соціально-економічної ніші, або наявність переживання травматичного досвіду та тривалого перебування під дією стресових факторів, усвідомлений вибір професії, збереження суверенності речей, емоційно-вольові якості, дотримання морально-етичних норм, наявність внутрішніх конфліктів, вікові кризи, готовність підтримувати конформну поведінку на постійній або тимчасовій основі та інше.

Варто зазначити, що у наслідок вікової мінливості в усвідомленому прийнятті реальної «Я-концепції» юнака чи дівчини, що репрезентується постійними особистісними конфліктами які вимагають вирішення, соціальні очікування особистості становлять набір непостійних ціннісних орієнтирів конформної поведінки для досягнення спотворених підлітками цілей, які на їх упереджене сподівання мають принести визнання або задовольнити певну потребу.

Зокрема, зміна психічного стану людини внаслідок дії тривалого стресу може призвести до тимчасових проблем у побудові соціальної комунікації, втрати сенсу життя, послабленню емоційно-вольового механізму регуляції поведінки, зміни місця та умов проживання, а в деяких випадках може сприяти розвитку психічних розладів таких як ПТСР, ОКР гострі травматичні реакції, що негативно відобразяться на фізичному здоров'ї молоді в майбутньому та можуть призвести до погіршення якості життя.

Підлітки та юнацтво це найбільш емоційно-нестабільні індивіди, які проходять свій шлях особистісного становлення, під час якого головне

завдання знайти безпечний спосіб вирішити внутрішні конфлікти та кризи притаманні віковій категорії, прийняти власну недосконалість, навчитися вибудовувати довірливі стосунки з близькими та соціумом.

Високий рівень емоційного напруження, що не знаходить екологічної та безпечної можливості вивільнитися на зовні у безпечних діях індивіда, сприяє пошуку способів компенсації раніше накопиченої енергії й емоційної напруги.

Умисне ігнорування соціальних очікувань підлітків, юнацтва та молоді сприятиме розвитку асоціальної поведінки й призведе до поступової зміни ціннісних орієнтацій в межах впливу соціального середовища.

Породжена, ігноруванням соціальних очікувань молоді, відсутність чітко-визначених ціннісних орієнтацій може призвести до підвищення негативного впливу пропагандистського ПІСО країни агресора, особливо в умовах війни.

Результати дослідження емоційно-вольової сфери та домінуючого его-стану серед юнацтва, що знаходяться в умовах мінливої безпекової ситуації, свідчать про відсутність критичних змін у поетапному становленні особистості та дорослішанні, оскільки, переважна більшість респондентів має вік 16-18 років та продовжує знаходитися в межах сімейної системи й припустимо має низьку готовність до відповідальності за якість життя.

Усвідомлена готовність нести відповідальність за якість, обраного особистістю, способу життя стає вагомою й рушійною мотиваційною силою, для досягнення бажаного рівня соціально-економічного статусу.

Відповідальність у механізмі соціальних очікувань юнацтва виступає «двигуном», що керує усіма дотичними складовими, такими як: чітке визначення ціннісних орієнтацій; свідомий вибір майбутньої професійної діяльності або спеціальності навчання; виховання асертивної

поведінки; вміння аналізувати власну поведінку; вдосконалення навичок та стратегій самодисципліни.

Зокрема, соціальні очікування можуть виступати, як допоміжні засоби регуляції мотиваційної сфери підлітків та юнаків, під час терапевтичної роботи або психологічного консультування клієнтів, що мають певні порушення внаслідок тривалого перебування в зоні безпосередньо бойових дій або можливих бойових дій, втрати членів родини, вимушеного переселення та інше.

Важливо враховувати, що особи юнацького віку можуть перебувати на службі у лавах ЗСУ, під час війни та мати дещо інші потреби у корегуванні психічних процесів та регуляції емоційно-вольової сфери, а також потребувати застосування додаткових методів м'язової релаксації або опанування методів КПТ, для можливості самостійно зменшити напад панічних атак чи інших проявів тривалого впливу стресових чинників.

Зокрема робота з військово службовцями юнацького віку має бути націлена на пошук або повернення сенсу буття та довготривалих цілей, як орієнтиру для можливості самостійно опанувати свої емоції під час проявів ПТСР, депресивних епізодів, потрясінь, горя й бажання відновлювати й укріплювати соціальні зв'язки, через комунікацію з суспільством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаларова К. А., Байдак Т. М., Болотова В. О., Бурега В. В., Григор'єва С. В., Козлова О. А., Ляшенко Н. О., Руценко І. П., Саппа А. М. Історія соціології: навчальний посібник / за редакцією докт. соц. Наук, проф. І. П. Руценка. Харків: НТУ «ХП», 2017. 432 с. URL: <https://kpdі.edu.ua/biblioteka/%D0%86/%D0%86%D1%81%D1%82%D>

[0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97%20%D0%A0%D1%83%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0%20%D0%86.%D0%9F.pdf](https://dpspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8454d315-ba7c-43db-9466-d1242d1ab38b/content)

2. Актуальні напрями практичної психології і психотерапії: збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, студентів та аспірантів. Харків: ХНУВС, 2020. 227 с. URL: <https://dpspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8454d315-ba7c-43db-9466-d1242d1ab38b/content>
3. Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Проблеми політичної психології: збірник наукових праць вип. 4(18) / за ред. Найдьонова Л. А., Чорна Л. Г., Батраченко І. Г. та ін. Київ: Міленіум, 2016. 300 с. URL: <https://politpsy.org/index.php/popp/issue/view/6/6>
4. Актуальні напрями практичної психології і психотерапії: збірник матеріалів VIII Міжнародної науковопрактичної конференції молодих вчених, студентів та аспірантів. Харків: ХНУВС, 2020. 228 с. URL: <https://dpspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8454d315-ba7c-43db-9466-d1242d1ab38b/content>
5. Алексеева Ю. А., Артемчук О. Г., Шишова О. М. Психодіагностика дітей та підлітків (Для психодіагностичної практики студентів): навчально-методичний посібник. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 108 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17228/A1%D1%96eks%D1%96e%D1%96eva%20%D0%86u.A.%2C%20Artemchuk%20O.%20G.%2C%20Shyshova%20O.%20M..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Афанасьєва Н. Є. Організація психологічного консультування фахівців екстремального профілю діяльності. Проблеми сучасної психології: зб. Наук. праць Державного вищого навчального закладу

- «Запорізький національний університет» та Інституту психології ім. Г. С. Котюка, НАПН України / ред. Максименко С. Д., Шевченко Н. Ф., Ткалич М. Г. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. URL: https://drive.google.com/file/d/1kSfiY5T2L52yRK0ep1PplI3oBu9bVT/view?usp=drive_link
7. Волянчук Н. Ю., Ложкін Г. В., Винославська О. В., Блохіна І. О., Кононець М. О., Москаленко О. В., Боковець О. І., Андрійцев Б. В. «Соціальна психологія»: навчальний посібник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/14a82805-7b31-4866-8059-fc640a894488/content>
 8. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні. 2023. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdo%20slidjenja/%D0%92%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.2023.pdf
 9. Гуляс І. А. Аксіопсихологія: навчальний посібник. Київ: видавництво «Людмила», 2023. 40 с.
 10. Гончарова Н. О., Горбенко Ю. Л., Калюжна Ю. І., Лавріненко В. А., Мельничук М. М., Мирошник О. Г., Мишко Н. М., Моргун В. Ф., Перетятко Л. Г., Рева М. М., Седих К. В., Тесленко М. М., Тітов І. Г., Тітова Т. Є., Харченко А. С., Чайкіна Н. О., Яновська Т. А. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці: навчальний посібник для студентів ВНЗ/ за ред. Седих К. В. Полтава: Астрія, 2018. 342 с. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/10344/1/%D0%A7%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9D.%20>

[%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87.%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BA%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf](#)

11. Гершанов О. Основи роботи з травмою. ISRAEL TRAUMA COALITION. 24 с. URL: <https://rm.coe.int/osnovu-raboty-z-travmoi-ukr/1680a035d8>
12. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1. Київ, 2010. 330 с. URL: https://gender.org.ua/images/lib/2011_gender_standards_p1.pdf
13. Деліні М. М. Дослідження професійної «Я-концепції» особистості та успішності її кар'єри: теоретичний аспект. Київ.
14. Дуткевич Т. В. Дитяча розвивально-корекційна психологія (Теоретичний курс): навчальний посібник. КНТ, 2017. 265 с.
15. Корешков О. Мій Тато повернувся з війни / іл. Корешков О. Київ, 2023. 40 с.
16. Котлова Л.О. Проблема трансформації ціннісних орієнтацій молоді за роки незалежності України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Київ. ун-т Б.Грінченка / за заг. ред. В. О. Огнев'юка, Л. Л. Хоружа та ін. Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2011.
17. Коханова О. П. Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. посібник. НВП «Інтерсервіс», 2016. 235 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16139/1/O_Kokhanova_IP_IL.pdf
18. Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежді О. М. та ін. «Гендерні дослідження : прикладні аспекти» : монографія / за наук. ред. Кравця В. П. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6622/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_1%D0%97_zbor_18.51.58.pdf

19. Кутішенко В. П., Ставицька С. О. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум : навчальне видання, серія «Українська книга». Київ: «Каравела», 2019. 247 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5703/1/V_Kutishenk%D0%BE_PR_VPp.pdf
20. Лемак М. В., Петрище В. Ю. : збірник. Психологу для роботи. Діагностичні методики. Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2012. 615 с. URL: https://wp.nmc-pto.rv.ua/DOK/MZPsSI/Psyhologu_dla_roboty.pdf
21. Лещук Н. О., Савич Ж. В., Голоцван О. А., Сивохоп Я. М. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді: навчальний посібник. Київ, 2014. 136 с. URL: <https://vinps.vn.ua/wp-content/uploads/2018/06/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B5-%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%96-%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%8F-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2-.pdf>
22. Лотоцька Л., Лотоцька-Дудик У., Брейдак Ю. Психічне здоров'я молоді в умовах військових конфліктів. Viae Educationis: Studies of Education and Didactics, 2022. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ve/3/ve305.pdf>
23. Міністерство освіти і науки України. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. 2019. 63 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf>
24. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 688 с.

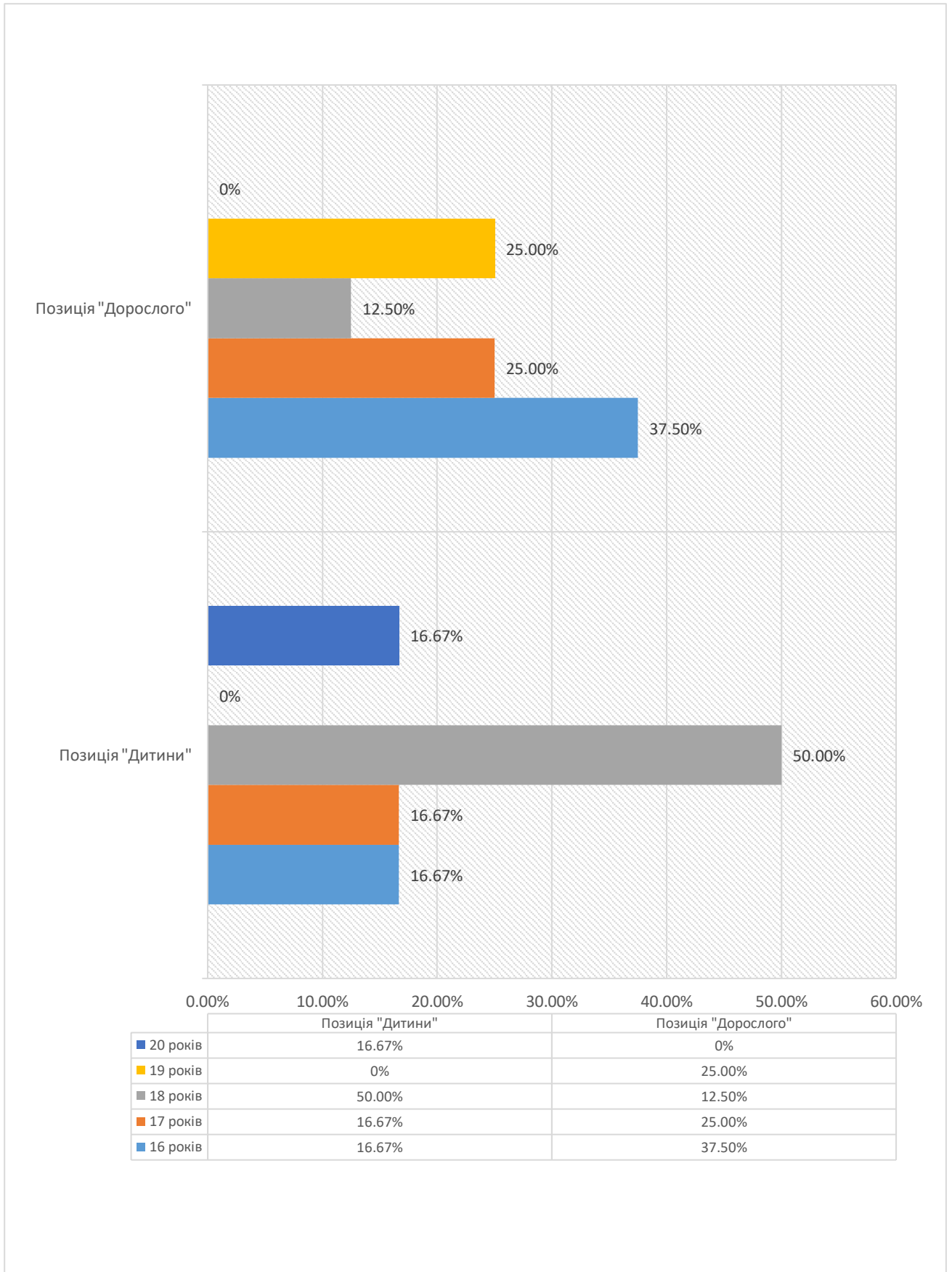
URL:<https://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/993dd57639f9425ab09de47e8378f3c7.pdf>

25. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати?: довідник для широкого кола фахівців, друге видання доповнене/ загальна редакція: Возніцина К., Литвененко Л.
URL: <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Nevidimi-naslidki-viyni-2023-1.pdf>
26. Особистість суспільство, війна: тези доп. Учасників міжнар. психол. форуму. Харків: МВС України, ХНУВС, нац. ун-т внутр., справ, Нац. поліція України та ін. 2022. 132 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7bdfb52e-2b59-4fe5-a698-d68202761fd8/content>
27. Оцінка впливу війни на людей. 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>
28. Павлюк М. М., Шепельова М. В. Сучасні психологічні технології надання психологічної допомоги сім'ям постраждалих у подоланні складних життєвих обставин: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка, НАПН України, 2020. 124 с.
29. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення: монографія. Ніжин: видавець Лисенко М. М., 2011. 656 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Papucha_Mykola/Vnutrishnii_svit_liudyny_t_a_oiho_stanovlennia.pdf
30. «Перспективи та інновації науки»: журнал, серія «Педагогіка», «Психологія», «Медицина» 8(42). 2024. 1220 с. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/view/267/366>
31. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 27.07.2024.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
32. Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»): журнал № 2(36). Київ, 2024. 1328

- с. URL:
<https://repo.dma.dp.ua/9040/1/2%2836%29%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20E3%80%93%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%E3%80%93E3%80%93E3%80%93%2016.02.pdf>
33. Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка, НАПН України, 2023. 25 с.
34. Рушенко І. П. Історія соціології: навчальний посібник. Х.: ТОВ «Планета-Прінт», 2017. 442 с. URL:
<https://kpdі.edu.ua/biblioteka/%D0%86/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97%20%D0%A0%D1%83%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0%20%D0%86.%D0%9F.pdf>
35. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2012. 376 с. URL: <https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/68/2021/05/%D0%92%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F-3.pdf>
36. Сопівник І. В., Сопівник С. Р. Національний університет біоресурсів і природокористування України: Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія. 2022. URL:
<https://humstudios.com.ua/uk/journals/tom-13-4-2022>
37. Соціальна психологія: конспект лекцій. Дніпро: ДДУВС, 2016. 79 с. URL:
<https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0930/3.1.pdf>

38. Ткачук І. І., Пророк Н. В., Лунченко Н. В., Горленко В. М., Острова В. Д., Сосновенко Н. В., Панка В. Г. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби: практичний посібник, 2-ге видання, доповнене і перероблене. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2024. 100 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741698/1/diahnostychnyi_minimum_2024.pdf
39. Фальковська Л. М., Шмиглюк О. Г. «Соціальна психологія»: методичні рекомендації. Житомир, 2015. 95 с. URL: http://eprints.zu.edu.ua/24680/1/psuxol_2015%d0%bd%d1%80.pdf
40. Царькова О. В. Методи емоційно-вольової саморегуляції психологічного стану студентів. Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2013. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/64.pdf>
41. Циганенко Г., Масик О., Григор'єва О. Ми пережили: техніки відновлення для сімей, військових, цивільних та дітей: практич. посіб. для внутрішньо переміщених осіб, демобілізованих та їхніх сімей / за наук. ред. Циганенко Г. В. Київ: Видавництво «ЛОГОС», 2016. 202 с.
42. Чабан О. С., Хаустова О. О., Омелянович В. Ю. Психічні розлади воєнного часу: монографія. Київ: видавничий дім «Медкнига», 2023. 232 с. URL: <http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/11213/1/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D1%83%20%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%83.pdf>
43. Чабан О. С., Хаустова О. О., Медико-психологічні наслідки дистресу війни в Україні: що ми очікуємо та що потрібно враховувати при наданні медичної допомоги? Київ: НМУ ім. О. О. Богомольця. URL: <https://api.umj.com.ua/wp/wp-content/uploads/2022/08/5141.pdf>

ДОДАТОК А.

Вікові особливості домінантних егостанів